

KALKOLİTİK ÇAĞ'DA HARPUT VE ÇEVRESİNİN GENEL VAZİYETİ

The General Position of Harput and Its Frame in Chalcolithic Age

Yüksel ARSLANTAŞ*

Özet

Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu'da bölgesel kültürler gelişmiştir. Harput ve çevresi bu bölgesel kültürlerle ilişki kurmakla birlikte uluslararası ilişkiler de geliştiren bir bölge olmuştur. Bölge Kalkolitik Çağ'ın önemli kültürlerinden Tell Halaf ve Ubeyd kültürlerinin etki sahası içinde kalmıştır. Özellikle bölgede maden kaynaklarının varlığı Mezopotamya, Suriye ve Orta Anadolu ile maden ticaretine dayalı münasebetleri olmuştur.

Kalkolitik Çağ'da Harput ve çevresindeki topluluklar bölge iklimine uygun mimari yapılarda yaşamış; tarım, hayvancılık, avcılık, balıkçılık ve madencilik yaparak geçimlerini temin etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kalkolitik, Tell Halaf, Ubeyd, Harput, Madencilik.

Abstract

Regional cultures had developed in Eastern Anatolia. But the settlements of Harput and its frame had established relationship with another region. The Cultures of Tell Halaf and Ubeyd had diffused in Harput region in Chalcolithic Age. There were a lot of mineral springs in Harput region and the commercial relationship had been developed with Mesopotamia, Suria and Central Anatolia.

The suitable climatical conditions made Harput region habitable. This region people had survived their life by agriculture, animal husbandry, hunting, fishing and mining.

Keywords: Chalcolithic, Tell Halaf, Ubeyd, Harput, Mining.

Giriş

Taş Devirleriyle Maden Devirleri arasında bir geçiş safhası olan Kalkolitik Çağ'da¹ Neolitik Çağ'ın çiftçiliğe dayalı besin üretimi, yerleşik köy yaşantısı, yeni bir dönüşüm geçirerek, daha sonra görülecek olan Kent-Devlet-İmparatorluk iktisadi sisteminin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ

¹ Kalkolitik Çağ hakkında genel bilgi için bkz. Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s. 64; Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, S. 2, Nisan, 1994, Ankara, 1994, s. 176; Yüksel Arslantaş, *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik*, Elazığ, 2008.

nedenle Kalkolitik Çağ, bölgelere göre çok farklı sosyo-ekonomik bir düzeyi yansıtan kültürler mozaiğini içermektedir. Kalkolitik Çağ'da gelişen bu yeni olgudan dolayı bu dönem tarımcı köylerin kentleşme süreci olarak da kabul edilmektedir².

Dicle ve Fırat Nehirlerinin etkileşim alanında kalan, Doğu Anadolu'yu da kapsayan bütün bölgeler MÖ 5. bin yıldan itibaren ortak bir tarihi paylaşmışlardır. Bu dönemde Anadolu üretim yeteneğine ve artı değere sahip bir ekonomi sayesinde, uzmanlaşmış zanaatın geliştiği bir ortamda topraklarındaki hammadde zenginliğinden kaynaklanan bir önem kazanmıştır. M.Ö. 4. binyıl başlarında gruplar, kendilerini etnik ve kültürel kimliklerinden daha çok politik ya da dinsel-politik kurumlar ile özdeşleştirmeye başlamışlardır³.

Kalkolitik Çağ Anadolu'su içinde Doğu Anadolu'nun farklı bir durum arz ettiği görülmektedir. Anadolu'nun diğer bölgelerinin aksine Doğu Anadolu'nun durumu fazla açık değildir. Ancak genel görünüm açısından Anadolu'dan çok, Mezopotamya ve Suriye ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu zamanda Doğu Anadolu'nun doğu ve kuzey taraflarında insanların rahat ve yaygın bir şekilde yaşayabilmelerine elverişli olmayan çorak ve kurak bir çöl-bozkır iklimi hüküm sürmekteydi⁴.

Doğu Anadolu Bölgesi MÖ 4. bin yılda merkezi ekonominin ve hiyerarşik toplumların doğuşuna tanıklık eder. Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu, Suriye ve Mezopotamya kökenli Halaf ve Ubeyd kültürlerinin etki sahasında kalmıştır. Bu kültürlerden Halaf kültürü Mezopotamya'nın Orta Kalkolitik kültürü olarak da kabul edilmektedir⁵. Halaf kültürü kendine has özellikleri ile özgün bir kültürdür. Bu kültür ismini Yukarı Habur bölgesindeki Tell Halaf adlı yerleşmeden almıştır. Mimarlık alanında da bu dönemin markası olarak kabul edilebilecek yenilik *tholos* adı verilen konut tipidir⁶. Bu kültürün yayılım alanı Zagros Dağları ile Akdeniz arasındaki bütün Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsamaktadır⁷.

² Mehmet Özdoğan, "Köyden Kente-Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 1, 2002, İstanbul, 2002, s. 110-129.

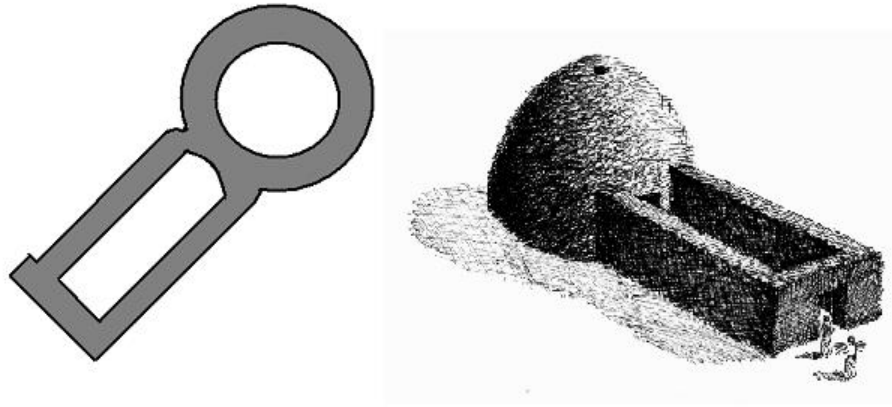
³ Charles A. Burney, "Eastern Anatolia in The Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies*, Vol. 8, Ankara, 1958, s. 157-209; Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu, Son Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 10.

⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 60-61.

⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa, 2007, s.17.

⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa, 2007, s.17.

⁷ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983, s. 27-29; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s. 93.

Bir Tholos Planı

(Kemalettin Köroğlu'ndan ve Georges Roux, *Ancient Iraq*, London, 1992'den alınarak Yaşar Sabri Şanlı tarafından yeniden çizilmiştir)

Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nüfus artmıştır. Van, Muş, Erzurum, Bayburt ve Kars gibi kendi içine kapanarak ve muhtemelen hala olumsuz iklim şartlarının hakim olduğu bölgelere karşın, bugünkü ardıyla Elazığ-Malatya yöresi, güneyli kültürlerle sıkı ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak güneyde Halaf kültürünün yerini Ubeyd kültürü almaya başlamıştır. Mezopotamya prehistoryasında yeni ve önemli bir evreyi oluşturan bu kültür kabaca M.Ö. 5. bin yılın ilk yarısına tarihlenmektedir ve adını Güney Mezopotamya'da ortaya çıkarılan Ubeyd Höyüğü'nden almaktadır. Tüm Mezopotamya ve çevresinin ilk birleşik uygarlığını oluşturan bu kültür Sumer medeniyetinin temellerinin atıldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ubeyd kültürü Mezopotamya'nın Geç Kalkolitik kültürüdür⁸. Bu yeni kültür MÖ 6.bin yılın sonlarına doğru kuzeye yayılarak Halaf kültürünün yerini almış ve bütün Mezopotamya'da benimsenen bir kültür olmuştur⁹.

Ubeyd kültürü döneminde mimari ve sanat alanında atılan adımlar, Mezopotamya uygarlıklarının gelişmesinde öncü bir rol oynamış, ardından

⁸ Charles Burney, *From Village To Empire*, Manchester, 1977, s.53-56; Georges Roux, *Ancient Iraq*, London, 1992, s.59 vd; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa, 2007, s.17.

⁹ Kemalettin Köroğlu *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 46-48; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s.21.

Sumerlilerin anıtsal biçime dönüştürdükleri birçok yapı, bu dönemde atılan temeller üzerinde gelişmiştir¹⁰

Ubeyd kültürünün izleri kuzeyde Halaf kültürünün yayıldığı tüm bölgelerde görülmektedir. Torosların kuzeyinde Elazığ-Malatya bölgesindeki Arslantepe, Değirmentepe, Norşuntepe, Tülintepe, batıda Amuk Ovası ve Yumuktepe gibi merkezler bunlardan bazılarıdır. Geniş avlulu dikdörtgen mekânlardan oluşan Değirmentepe yerleşmesindeki dönemin temsilcisi olan mühürler ve mühür baskıları (bullalar) sıkı bir ticari ilişkiye işaret etmektedir.

Bu dönemde Güney Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu arasında geniş çaplı ticaret ilişkileri kurulmaya başlanmıştır. Doğu Anadolu'dan güneye taşınan maddelerin başında hala obsidiyen gelmektedir. Bu geniş kapsamlı ticaretin kanıtları Ubeyd çanak çömleğinin çok yaygın bir coğrafi alanda bulunmasıyla da doğrulanmaktadır. Güney Mezopotamya'daki sulu tarım imkânlarıyla refah seviyesi yükselen ve nüfusları artan kentlerde yaşayanlar; çeşitli madenler, değerli taşlar ve kereste gibi ihtiyaçları nedeniyle uzak bölgelere gidip gelmek ve ticaret kolonileri kurmak zorunda kalmışlardır. Kuzeyde Toroslar ve Anadolu yüksek yaylasına Mezopotamya etkili mimari ve sanatsal unsurlar ve buralarda gelişen güney modelindeki yerleşmeler bu tür bir ilişkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin Van-Tilkitepe'de Halaf döneminin modası olan çanak çömlekler günlük hayatta kullanılmakta, Güney Mezopotamya'da da bu bölgelerden giden obsidiyenden aletler yapılmaktadır¹¹.

Kalkolitik Çağ'da Harput ve Çevresi

M.Ö. 5. binyılda Ubeyd kültürünün erken dönemlerinden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle Nehirleri tarafından sulanan ve Basra Körfezi'nden Toros Dağlarına kadar uzanan bölgeler arasında oluşmuş geniş ilişkiler ağının bir parçası haline gelmiştir¹². Halaf kültürünün sona ermesiyle birlikte Dicle ve Fırat Nehirlerinin etkileşim alanındaki, Doğu Anadolu'yu da kapsayan bütün bölgeler ortak bir tarihi paylaşmışlardır. Bu bağlamda; Anadolu, bir yandan seçkin bir sınıfın kendi konumlarını sağlamlaştırmak,

¹⁰ Kemalettin Köroğlu *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 46-48; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s.21.

¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 96; Kemalettin Köroğlu *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 46-48; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s.21.

¹² Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu, Son Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 12

saygınlıklarını daha da arttırmak amacıyla egzotik mallara ihtiyaç duydukları, diğer bir yandan ise üretim yeteneğine ve artı değere sahip bir ekonomi sayesinde uzmanlaşmış zanaatın geliştiği bir ortamda ve dönemde, topraklarındaki hammadde zenginliğinden kaynaklanan bir önem kazanmıştır. Ubeyd kültürünün son dönemlerini kapsayan 5. bin yılın bitimine doğru imkânları daha önceki bin yıllarda fark edilen madencilik ve buna bağlı olarak metal işlemeciliği gerçek anlamda kendini göstermeye başlamıştır¹³.

Geç Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru (MÖ 3700-3500) Doğu Anadolu'nun en yoğun yerleşilmiş ve en gelişmiş bölgesi bugünkü Elazığ-Malatya bölgeleridir. Elazığ Altınova'da Norşuntepe, Çayboyu ve Korucutepe temel yerleşim yerlerinden bazılarıdır¹⁴.

Geç Uruk döneminde (MÖ 3500-3300) ticaret daha çok gelişmeye, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da yeni ticaret merkezleri belirmeye başlamıştır. Ticaretin daha iyi örgütlenebildiği ve içinde Mezopotamyalı tüccar gruplarının yaşadığı bu dönem kasabaları ya da ticari istasyonlar ulaşım kolaylıkları nedeniyle daha çok Fırat kıyılarında kurulmuştur. Kuzey Suriye'deki Habuba Kabira (Tell Kannas), Cebel Aruda ve Tell Hadidi bunlardan en ünlüleridir. Kuzey Mezopotamya geleneklerine göre kurulan bu istasyonlar daha çok bakır, kurşun ve gümüş ticaretleriyle ilgilidirler. Doğu Anadolu'da Elazığ yöresindeki Altınova'da Tepecik ve Norşuntepe bu türde ticari merkezler arasındadır. Nitekim her iki merkezin bu döneme ilişkin yapılarında ele geçirilen bakırcılıkla ilgili işler ile maden köpüğü, izabe¹⁵ fırınları, bakır kümeleri ve döküm kalıpları metalurji etkinliklerinin en açık belgeleridir¹⁶.

Elazığ-Malatya yöresinde Keban ve Karakaya Baraj Gölü alanlarında yapılan kurtarma kazılarında hem Karaz kültürünü hem de Ubeyd ve Halaf kültürlerinin izlerini görmekteyiz. Bu dönem kasabaları ulaşım kolaylıkları nedeniyle daha çok Fırat Irmağı kıyılarında kurulmuştur¹⁷.

Kalkolitik Çağ'dan itibaren bölgede nüfus hızla yayılmıştır. Buna paralel olarak da üretim yaygınlaşmıştır. Ziraatın gelişimi tarla ihtiyacını,

¹³ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu, Son Kalkolitik Çağ", s. 12.

¹⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 108; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s.37-50

¹⁵ İzabe: Madenin eser haline getirilinceye kadar tabii tutulduğu işlemlerin genel adı. Bkz. Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 109.

¹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 110.

¹⁷ Recep Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir, 1996. s. 24-25.

evcil hayvanların çok miktarda beslenmesi de ortak ihtiyaçları attırmıştır¹⁸. Altınova'da Kalkolitik Çağ'da köylerin taş temelsiz, dikdörtgen plan gösteren, kerpiç duvarlı, duvar ve tabanları sıvalı yapılardan oluştuğu söylenebilir. Ahırlar evlerle birlikte organik bir bütün olarak düşünülmüştür¹⁹.

Köyler genel yapıları itibariyle, basit bir zirai toplumu simgelemektedir. Kalkolitik Çağ'ın herhangi bir kesitinde Altınova'da kaç kişi yaşamış olabilir? Araştırmacılar Altınova'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ufuk Esin tarafından kazısı yapılmış olan Tülintepe'yi²⁰ örnek almışlardır. Bu höyük yaklaşık 2500 m²lik bir alana yayılmıştır. Her konut ve bunların her birinin avlu, sokak ve meydan gibi bağlantıları için 70-80 m²lik bir alan kabul edilecek olursa, bir yerleşim sahasında konut sayısının 30-35 dolayında olduğu görülmektedir. Her konut için ortalama 5 kişi kabul edilecek olursa nüfusun 170 kişi dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bu demografik yaklaşım tüm Altınova'ya uygulanacak olursa bölgede Kalkolitik Çağ'da 3000-4000 kişinin yaşamış olabileceği şeklinde bir sonuca varılmaktadır²¹.

Bu dönemde Altınova'nın bir yandan Orta Anadolu diğer yandan Kuzey Mezopotamya, Suriye, Kafkasya ve İran ile ilişkide olduğu, yörede yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen buluntulardan hareketle ileri sürülmektedir. Bingöl Dağlarından elde edilen obsidiyenin pazarlanmasından dolayı bu ticaret yolları tarih öncesi çağlardan beri kullanılmıştır. Bu yüzden Elazığ çevresi, çağlar boyunca Anadolu ile diğer Yakındoğu ülkeleri arasındaki kültür alışverişinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki Son Kalkolitik dönemde Tepecik Höyüğü, Mezopotamya'daki Klasik Uruk kültürünün bütün özelliklerini taşımaktadır. Bundan dolayı burası Uruk Ticaret Kolonilerinin Anadolu'daki bir merkezi durumundadır.

¹⁸ Recep Yıldırım, "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1990, C.4, S. 1, Elazığ, 1990, s.315-316.

¹⁹ Güven Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 21-25 Eylül 1981), C. 1, Ankara, 1986, s. 67-68.

²⁰ Tülintepe hakkında bkz. Güven Arsebük, "Tülintepe: some aspects of prehistoric vilage. In R.M. Boehmer and H. Hauptmann (eds.), *Beitrag zur Alttertumskunde Kleinasiens: Festschrift für K. Bittel*, 51-58.

²¹ Güven Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 21-25 Eylül 1981), C.1, Ankara, 1986, s. 67-68; Recep Yıldırım, "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", s. 316.

Kalkolitik Çağ'a ait kültür ürünlerine Elazığ-Malatya sınırını teşkil eden Fırat Vadisi'ndeki iskân sahalarında da çok rastlanmaktadır. Hatta Mezopotamya'daki Sumer kültürünün öncüsü olan Ubeyd evresinin, bu yörede geniş çapta temsil edilmiş olması dolayısıyla Sumer kültürünün kökeni problemi konusunda yeni çözüm yolları aranması gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Ubeyd kültürünü (MÖ 5. bin ortaları-4. bin başları) oluşturan insanların, Elazığ çevresindeki zengin maden kaynaklarından yararlanmak üzere bu bölgeyle yakın bir ticaret ilişkisine girmiş oldukları da ileri sürülebilir. Fırat kenarındaki Değirmentepe, bu tür önemli ticaret merkezlerinden biri olmalıdır. Çünkü höyükte Kalkolitik Çağ tabakasından çıkarılan bulla ve mühürlerin bulunması bunu kanıtlamaktadır. Bu yöre Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile muhtemelen Fırat kıyı yerleşmeleri vasıtasıyla bu ticareti sürdürebilmiştir.

Tarih kaynaklarına göre bölgenin maden bakımından zenginliği, coğrafi ve stratejik durumu, daha MÖ 3. binden itibaren (yani İlk Tunç Çağı) Akad sülalesinden Sargon ve Naramsin'in buraya ilgi duymasına yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Zaten bölgede yapılan kazılardan sonra bu bölgeye karşı duyulan bu ilginin MÖ 6. binin sonlarından itibaren başladığı ve sonra da çağlar boyunca sürdüğü anlaşılmaktadır²². Fırat Vadisi'nin zengin doğal bakır yataklarının bütün bölgenin gereksinimini karşılayacak kapasitede olduğunu söyleyebiliriz²³.

Kalkolitik Çağ'da bölgenin Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile yakın ilişkide olduğu kesin olarak ortaya konulmuştur. Altınova'da Elazığ'ın 30 km kadar güneydoğusunda bulunan Korucutepe'nin Kalkolitik Çağ tabakasında Halaf ve Ubeyd devri seramiklerine benzer ve Torosların güneyinden ithal edilen mallar vardır. Korucutepe'nin yakınında yer alan Norşuntepe'de Kalkolitik Çağ'da, Kuzey Mezopotamya'nın son Uruk Çağ'ı malzemesi bulunduğu gibi Erken Kalkolitik Çağ Ubeyd tipi seramik örnekleri bulunmuştur. Değirmentepe'de höyüğün en önemli tabakası olan Kalkolitik tabakanın Ubeyd kültürüne ait olduğu ortaya konmuştur. Tepecik ve yakınındaki Tülintepe Kalkolitik tabakaları bu dönemde bölgenin Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile ilişkilerinin²⁴ aydınlatılması bakımından

²² Recep Yıldırım, "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", s. 316; Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s.53-61.

²³ Oktay Belli, "Yukarı Fırat Bölgesinin Eski Metallurjik Faaliyetlerinin Araştırılması", s. 338-339.

²⁴ Turgut Yiğit "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Işuva Bölgesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII s. 25, Ankara, 1996, s. 235.

önemlidir. Bu buluntu ve tespitler aynı zamanda Kalkolitik Çağ'da kuzeyde Mezopotamya kültürel etkisinin yayılma sınırını da belirlemektedir.

Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın yanında bu bölge, Kalkolitik dönemde hemen yanındaki Malatya bölgesi ile birlikte Orta Anadolu ve Amik Ovası ile de temastadır. Tepecik'te Güney Anadolu ve Orta Anadolu Kalkolitik döneminden örnekler vardır. Orta Anadolu Kalkolitik dönem örneklerinin yanı sıra Karaz (Khirbet Kerak)²⁵ mallarının varlığı Kalkolitik Çağ'da bölgenin, Kuzey Suriye, Mezopotamya, Orta Anadolu ve Kafkaslar arasındaki ilişkilerdeki rolüne de işaret etmektedir.

Bulunan madeni eserler, maden kullanımı bakımından bilgi verdiği gibi eserlerin analizlerinden maden kaynakları ve ticari ilişkileri de ortaya çıkarılabilmektedir. Çok daha sonraki dönemlerde Anadolu'ya maden yataklarının işletildiği, hatta buralardan elde edilen hammaddenin Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarete Anadolu'dan gönderilen başlıca mallar arasında olduğu bilinmektedir²⁶.

Elazığ yöresinde yoğun Eski Çağ yerleşim yerlerini ihtiva eden ikinci önemli bölge Baskil civarındaki alanlardır. Baskil 1500 m civarında yükseltiye sahip olan yüksek bir platodur. Bu platoda dağlar Fırat sahillerine kadar inmektedir. Bununla birlikte dağlardan taşkınlarla şekillenmiş Histikan Deresi gibi küçük dereler ve dağlardan inen geniş dereler aşağıya doğru akmaktadır. Bu bölgedeki en geniş alüvyal ova Kale Köy'ün güneyinde yer alan bölgededir. Bu bölge, dağlardan sel (taşkın) sularının taşıdığı alüvyal kalıntıların Fırat tarafından tutulmasıyla ortaya çıkmıştır. İmikuşağı ve Hasıklı'da oldukça genişleyen bu ova Kadıköy'den sonra daralmakta ve Habibuşağı'nda bitmektedir²⁷.

Bu bölgedeki eski yerleşimlerin ortaya çıkmasında temel faktör su kaynaklarıdır. Fırat sahilleri ve daha küçük su kaynakları yerleşim için tercih edilen alanlar olmuştur. Büyük höyükler Fırat sahilleri boyunca yer almaktadır. Bununla birlikte Fırat'ın yatağında meydana gelen değişmeler bazı höyükleri yok etmiş ve diğerlerinden izole etmiştir. Nehir yatağına yakın birkaç köy Fırat kenarında eski yerleşim yerinde yeniden inşa

²⁵ Bu kültür bazı araştırmacılar tarafından *Erken Transkafkasya Kültürü* olarak da nitelendirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, İstanbul, 2011.

²⁶ Turgut Yiğit "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Işuva Bölgesi", s. 237.

²⁷ Bu yerleşim yerleri Karakaya Barajı'nın suları altındadır. Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, Oxford-Great Britain, 1985, s. 253.

edilmiştir. İmikuşağı bu bölgedeki en büyük höyüktür. 23 eski yerleşimden sadece 5 tanesi Kalkolitik Çağ'dan başlayarak sürekli iskân alanı olarak kullanılmıştır²⁸. İmikuşağı'nda Kalkolitik Çağ seramiğine de rastlanmıştır²⁹. İlk Tunç döneminde 17 yerleşim yerinden Şemsiyetepe, İmikuşağı, Üyücek Tepe ve Kamikli gelişmiş yerleşimler olarak ön plana çıkmaktadır³⁰.

Mezopotamya toplum yapısında 4. binyıl başlarında hem kuzeyde hem de güneyde oluşmaya başlayan geniş ölçüde gerçekleşen değişiklikler, arkeolojik verilerde özellikle işgücü organizasyonunda kendini belli etmektedir. Elde biçimlendirilen boyalı, yapımı emek gerektiren kap kacak üretimi ortadan kalkmıştır. Bunların yerini kaba ve bezemesiz ve yavaş dönen çömlekçi çarkında seri olarak üretilen çanak çömlek çeşitleri almıştır³¹.

Malatya ve Elazığ illerini kapsayan Torosların kuzeyinde kalan yörelerde yerleşim sıklığı, verimli Altınova ile Malatya çevresinde yoğunlaşmaktadır. Elazığ bölgesinde yerleşmeler kümeler halinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgede farklı büyüklüklerde birçok yerleşim yeri tespit edilmiştir³². Korucutepe, Norşuntepe, Tülintepe, İmikuşağı gibi.

Mimari

Kalkolitik Çağ'da Harput ve çevresinde ortaya çıkarılan höyüklerdeki mimari yapının halkın yöresel ihtiyaçlarına göre şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda Pulur'da belki de savunma ihtiyacı nedeniyle evlerin dış duvarları savunma görevi görececek bir sur gibi inşa edilirken; evlerin içinde erzak depolama ve günlük yiyecek ve içeceklerin hazırlanması ve pişirilmesi için gereken ocak, mangal, dibek, öğütme alanı gibi mimari unsurlar yer alırken³³, Korucutepe'de bunlara ilaveten sıva ve boya gibi uygulamalar da görülmektedir³⁴.

²⁸ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, s. 254.

²⁹ Veli Sevin, "İmikuşağı Kazıları, 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (16-20 Nisan-1984, İzmir), İzmir, 1984, s. 97.

³⁰ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, s. 254.

³¹ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-Son Kalkolitik Çağ", s. 12-14.

³² Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-Son Kalkolitik Çağ", s. 15.

³³ Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969", *ODTÜ Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 100.

³⁴ Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, "The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIX-I, Ankara, 1972, s. 128; Maurits N. Van Loon, *Korucutepe 2*, New York, 1978, s. 7-10; Machteld J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Vol.71, No.2, (April, 1971), Boston, 1969, s. 167; Maurits

Tepecik'te ise Kalkolitik Çağ'a ait Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ilişkileri ortaya koyabilecek çok önemli bir kompleks ortaya çıkarılmıştır. Burada aynı zamanda yapılmış iki yapı bulunmuştur. Taş temel üzerine kerpiçle yapılmış bu yapıların tabanı yer yer toprak, bazı yerlerde de taş döşemelidir. Dam örgüsünün tam olarak nasıl olduğu bilinmemekle birlikte bugünkü Doğu Anadolu mimarisine uygun olarak düz damlı olduğu söylenebilir. Ortadaki ince uzun merkez oda aynı zamanda bir geçit vazifesi görmektedir. Buradan ışık yeri olan avluya geçilmektedir. Kuzeyde başka bir binaya ait kalın bir duvar daha bulunmuştur³⁵.

Harput yöresinde Keban Baraj Gölü alanında kalan Tülintepe 30-35 hane ve 180 kişilik nüfusuyla dışa karşı bir korunma önlemine gerek duymamış olan bu köyün, taş temelsiz, doğrudan doğruya kerpiç duvarlı ve dikdörtgen planlı yapıları iki odalı veya çok odalıdır. Tholoslar hiç kullanılmamıştır³⁶. Tülintepe mimarisinde evler genellikle çok odalı ve içlerinde ocak, fırın, kerpiç platform, saz/kamış döşeli tabanlar ve bunu sınırlayan taş dizileri ve depolama yerleri bulunmuştur. Her yapıda yarı kapalı bir avlu ve çevresine sıralanmış mekânlar yer almaktadır. Mekânların büyüklükleri farklıdır. Yapı birimleri; genellikle giriş mekânı, yaşam odası olarak değerlendirilebilecek büyük bir mekân, depo odaları ve fırın alanlarından oluşmuştur. Evlerdeki direk taşları, çatının varlığının delilidir. Yapı birimleri ev, ışık veya mutfak şeklinde tasnif edilmiştir. Duvarlar, taş temelsiz olarak kerpiçten yapılmıştır. Pişmiş topraktan kadın idolleri, evlerin aynı zamanda ibadethane olduğunu da göstermektedir³⁷.

Norşuntepe'de arkeologların 36. tabaka olarak tasnif ettikleri katmanda ekonomik anlamda farklı işlevlere sahip mekânların varlığı görülmektedir. Fırın, cüraf ve kalıplar her iki tabakada da bakırın eritildiğine işaret ederken obsidiyenden yapılmış çeşitli aletlerin üretildiği ışıklar de tespit edilmiştir. Yapılarda genellikle yuvarlak ocak yerleri bulunmaktadır. Bu yapılardan birinin duvarlarında, iki duvar nişi arasına, beyaz sıva üzerine siyah ve

---

Van Loon, "The Excavations at Korucutepe, 1968-70: Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.4 (October, 1973), Chicago, 1973, s. 358; Maurits Van Loon, "Korucutepe", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 16-17, İstanbul, 1982, s. 3-8; Mehmet Işıklı, *a.g.e.*, s. 148-154; <http://tayproject.eies.itu.edu.tr/28.12.2012>.

³⁵ <http://tayproject.org/08.12.2012>.

³⁶ Ufuk Esin, "Tepecik ve Tülintepe Kazıları", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s.74; Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia*, Tel Aviv, 199, s.112-113; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.94-95.

³⁷ Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia*, s.112-113; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.94-95.

kırmızı renklerle bir geyik resmi betimlenmiştir. Bu dönemde elde yapılmış saman katkılı, boya ve baskı bezekli, geometrik ve figürlü baskı mühürlü kapların, Kuzey Mezopotamya'dan Orta Mezopotamya'ya kadar yayılması bu büyük bölgede ortak bir kültürel gelişimin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır³⁸.

Bazı mekânların beyaz boyalı ve sıvalı duvarlarında, kırmızı ve siyah boya izleri görülmektedir. Odalarda fırın ve yuvarlak biçimli ocaklar vardır. Yine yerleşmenin Kalkolitik Çağ'a tarihlenen diğer tabakalarında olduğu gibi bu tabakada da bir önceki yapı yıkıntılarının üstünün kerpiç bir kaplama ile örtüldüğü ve teraslama yapıldığı izlenmiştir. Yeni ev planları da ortaya çıkmıştır. 6. tabakanın 5. tabaka planında devam ettiği saptanmıştır. 5. tabakadan 1. tabakaya kadar gene kerpiç duvarlı, birbirine yapışık veya ayırık düzende olan yapıların çok az bir kısmı gün ışığına çıkartılabilmektedir. Odaların bazıları oldukça büyüktür³⁹.

Çanak Çömlek

Pulur'da çanak çömlek incelemelerinde şu sonuçlara varmak mümkündür: Beyaz zemin üzerine geometrik süslü, bazen hayvan ve kuş motifli, iki renkli çanak çömlekler, siyah perdahlı Karaz tipi çanak çömleklerin bariz özellikleri, kabartma veya oluk süslü oluşlarıdır.

Bu çeşit çanak çömleklerin, Kafkasya'nın Aras-Kura bölgesinden Erzurum'un Karaz, Güzelova, Pulur; İran'da Tebriz yakınındaki Yanıktepe, Rumiye Gölü batısındaki Göktepe, Malatya yakınındaki Gelinciktepe, Amuk Ovası yolu ile Filistin'deki Khirbet Kerak höyüğüne kadar yayılış alanını tespit etmek mümkündür.

Yapılan çalışmalara göre XI. kattan sonra Karaz tipi çanak çömlek yerine tek renkli olmakla birlikte daha ibtidai çanak çömlekle beraber beyaz zemin üzerine kırmızı şeritli ancak ilk türden farklı bir tip hakimdir. Beyaz zemin üzerine kırmızı şeritli çanak çömlek, Burdur Gölü yakınındaki Hacılar höyüğünde Son Neolitik veya Erken Kalkolitik katında bulunmuştur. Bu kültür Yunanistan'da Sesklo kültürüne kadar uzanır⁴⁰.

³⁸ Harald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşimin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 57; Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S.2, s. 22; <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

³⁹ <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

⁴⁰ Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969", *ODTU Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 101

Korucutepe’de ele geçen çanak çömleğe bakıldığında Erken Kalkolitik (MÖ 4500-3500) çanak çömlekleri, çok az bir kısmı dışında, büyük çoğunlukla el yapımıdır. Siyah ve kahverengi, açkılı çanak çömlek; toplamın %81’ini oluşturur. Bir başka boyalı grup ise Ubeyd benzerleridir. Halaf ve Ubeyd benzeri malların ithal olabileceği bildirilmektedir. Boyalılarda kırmızı ya da kahverengiyle yapılmış geometrik bezekler hâkimdir⁴¹. Çoğunluğunu dalgalı, paralel ve kesişen çizgiler oluşturur⁴².

Suriye ve Mezopotamya çanak çömleğine benzeyen boyalı bazı çanak çömlek parçaları höyükteki ilk yerleşme katının MÖ 4500-4000 tarihleri arasında olduğuna işaret etmektedir. Korucutepe’de artık Suriye ve Mezopotamya’nın ilk kent merkezlerinden alınmış olan çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmıştır. Böyle uzak yerleşme yerleriyle olan ilişkinin nedeni, yerel olarak çıkarılan bir maden olan bakır cevherinin külçeleri olabilir. Çok sayıda mutfak ve depolama kapları ile beraber pişmemiş kilden, boynuz biçimli, parmak baskılı üç adet ocak ayağı daha bulunmuştur⁴³. Korucutepe’de Kalkolitik Çağ’a ait çanak çömlek türleri dışında hayvan heykelcikleri ve ağırşak gibi kil buluntuların yanı sıra kazılmamış bazı katların profil temizliği sırasında da hayvan heykelcikleri ele geçmiştir. Son Kalkolitik katlarda ise pişmemiş kilden boynuz biçimli, parmak baskılı kap altlıkları ortaya çıkarılmıştır⁴⁴.

1970 yılında yapılan çalışmalarda Tepecik’te Neolitik kalıntıların üstündeki Kalkolitik yerleşmede mika astarlı, Halaf ve Ubeyd tipinde boya

⁴¹ Roelof W. Brandt, “The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary Report, Part IV: The Chalcolithic Pottery”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 32, No.4, (October, 1973), Chicago, 1973, s. 439-444; Roelof W. Brandt, “The Chalcolithic Pottery”, *Korucutepe 2*, (Edit. Maurits N. Van Loon) New York, 1978, s. 58-60; <http://tayproject.eies.itu.edu.tr/28.12.2012>.

⁴² Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, “The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIX-I, Ankara, 1972, s. 128; Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, “Korucutepe Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972, s. 79; H. F. Russel, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, s. 21-24; Roelof W. Brandt, “The Chalcolithic Pottery”, *Korucutepe 2*, (Edit. M. N. Van Loon) New York, 1978, s. 58-60.

⁴³ Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, “Korucutepe Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972 s. 79; Roelof W. Brandt, “The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary Report, Part IV: The Chalcolithic Pottery”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 32, No.4, (October, 1973), Chicago, 1973, s. 439-444; Roelof W. Brandt, “The Chalcolithic Pottery”, *Korucutepe 2*, (Edit. Maurits N. Van Loon) New York, 1978, s. 58-60.

⁴⁴ Roelof W. Brandt, “The Chalcolithic Pottery”, *Korucutepe 2*, (Edit. Maurits N. Van Loon) New York, 1978, s. 58-60; <http://tayproject.eies.itu.edu.tr/28.12.2012>.

bezemeli ve bezemesiz kap örnekleri bulunmuştur⁴⁵. Tepecik'te Geç Kalkolitik döneme ait seramik türlerine bakıldığında saman katkılı, çark yapımı basit kaplar ve Karaz kaplarının erken örneklerini de görmekteyiz⁴⁶.

Tepecik'te tespit edilen Halaf boyalı kapları açık renk zemin üzerine kahve, kırmızı, siyah renkli parlak boya ile süslenmiştir. Ubeyd boyalı kapları ise mora yakın kahverengi mat boya ile boyanmıştır. Coba tipi denilen kaplar ise üstü çakmak taşı izli kâselerden ibarettir. Son Kalkolitik Çağ'da ise kaplar Karaz tipine dönüşmektedir⁴⁷. Yapının Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenmesinde rol oynayan Son Uruk evresi ve Orta Anadolu Son Kalkolitik tipindeki kaplar, Karaz seramiğiyle birlikte, Altınova'nın Kafkaslar, Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Orta Anadolu ilişkileri bakımından oynadığı önemli rolü netleştirmektedir⁴⁸.

Tülintepe'de yörenin Kalkolitik Çağ'daki bölgelerarası kültürlerle iletişim ve etkileşiminin izlerini çanak çömlek türlerinde de görmekteyiz. Tülintepe'de Ubeyd dönemi buluntularının ele geçtiği alanlarda açık renk zemin üzerine koyu renk boya bezemeli koyu yüzlü açkılı ve kırmızı hamurlu, koyu renk astarlı, açkılı ve mika katkılı kaplar bulunmuştur⁴⁹.

Tülintepe'de Halaf ve Ubeyd kapları birlikte bulunmuştur⁵⁰. Sonraki tabakalarda karaz türü çanak çömlek de bulunmuştur İlk Kalkolitik'e ait koyu yüzlü açkılı kapların benzerleri, az miktarda mika astarlı kaplar, açık krem boz renkli açkılı kaplar ve kırmızı hamurlu kaba mutfak kapları bulunmuştur⁵¹. İlk Kalkolitik katmandaki mekânların birinde bulunan pişmiş

⁴⁵ Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara, 1970 s. 147; Ufuk Esin, "Tepecik ve Tülintepe Kazıları", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s.73; <http://tayproject.org/08.12.2012>.

⁴⁶ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, s. 290; Altınova'da Kalkolitik süresince ve İlk Tunç I'ın başlarında Karaz türü çanak çömleğin ana biçimlerini çanaklar, kaseler ve çömlekler oluşturmaktadır. Bkz. Güven Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 81-92.

⁴⁷ Güven Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 82; <http://tayproject.org/08.12.2012>.

⁴⁸ Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı, 1973", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara, 1979, s.

94

⁴⁹ <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

⁵⁰ Ufuk Esin-Güven Arsebük, "Tülintepe Kazısı, 1974", *ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, Ankara, 1982, s. 123.

⁵¹ Ufuk Esin-Güven Arsebük, "Tülintepe Kazısı, 1974", s. 123.

topraktan yapılmış bir kadın heykelciği, ayakları öne uzatılmış ve oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Bunların dışında başka bir insan heykelciği, hayvan heykelcikleri, ağırşaklar ve saplı bir kaşık bu türdeki diğer buluntulardır⁵².

Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe'deki çanak çömlek diğer merkezlerde görüldüğü gibi bölgelerarası bir mahiyet de arz etmektedir. MÖ 4500-3500 yılları arasına tarihlenen tabakalar Kalkolitik Çağ'a ait tabakalardır. Bu tabakalarda Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Ubeyd türü koyu açkılı ve boya bezemeli çanak çömlek bulunmuştur.⁵³

Açık kıvıllı kahverengi veya kahverengi saman katkılı kaplar bölgenin uluslararası ilişkilerini göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim Tell el Şeyh; Tabara Akrad VII; Tepe Gawra XI-IX tabakalarında Norşuntepe kaplarının benzerleri mevcuttur⁵⁴.

Çayboyu'nda bu döneme ait çanak çömlek türleri Halaf ve Ubeyd bezemelerini andırmaktadır. Ayrıca pişmiş topraktan bir heykelcik de bulunmuştur⁵⁵.

Tarım ve Hayvancılık

Pulur'da Keban Barajı'nın yapımı sırasında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında burasının, Kalkolitik Çağ'da tarım ve hayvancılığın icra edildiği bir yer olduğu anlaşılmıştır⁵⁶. ODTÜ'nün Keban Projesi Kurtarma Çalışmaları çerçevesinde araştırmaların yapıldığı yerlerden birisi olan Elazığ yakınlarındaki Pulur'da çıkan tahıl taneleri üzerinde yapılan inceleme ve tahlillerde iki sıralı arpa (*Hordeum vulgare*), ekmeklik buğday (*Triticum aestivum*), ince yapraklı fiğ (*Vicia tenuif*), çavdar (*secale cereale*), yapışkan otu (*Galium aparine*), topbaş buğday (*Triticum eastivum*) gibi bitki tane ve kalıntıları tespit edilmiştir⁵⁷.

Pulur'da yapılan kazılarda sığır, koyun, dananın beslendiğine dair buluntuların yanı sıra tespit edilen kemik ve obsidiyenden mızrak, ok ucu,

⁵² <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

⁵³ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S.2, s. 22

⁵⁴ Yüksel Arslantaş "Kuzey Mezopotamya'da Bir Kavşak Noktası: Tepe Gawra", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.2, Elazığ, 2013, s. 1-50.

⁵⁵ <http://tayproject.org/08.12.2012>.

⁵⁶ Hamit Zübeyr Koşay, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışma Raporu*, Ankara, 1964, s. 48.

⁵⁷ Hamit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı*, Ankara, 1976, s. 105-109.

bıçak bu dönemde avcılığın hala Pulur insanların hayatında yeri olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir⁵⁸.

Korucutepe’de tarım ürünleri olarak arpa buğday, keten⁵⁹, burçak, bezelye, mercimek, üzüm⁶⁰, fıstık, alıç gibi yenilebilen bitkilerin yanı sıra dişbudak, karaağaç, kavak ve meşe, Kalkolitik Çağ’da çevrede bulunan ve kazı çalışmaları sırasında kömürleşmiş halde ele geçen ağaç kalıntılarındandır⁶¹.

Bulunan örneklerin radyo karbon tarihlemelerinde MÖ 3400 tarihi tespit edilmiştir⁶².

Kalkolitik Çağ’da Anadolu’da besin maddesi olarak kullanılan hayvanların kemik ve boynuzlarının da değerlendirildiğini görmekteyiz. Geyik boynuzu, kaz kemiği, sığır kaburgası, koyun ve keçi parmak kemikleri dokuma ve iplik bükme işlerinde düzlek, mekik, tarak olarak kullanılmış, boynuzlardan saplık, parmak kemiklerinden delikli süs eşyaları yapılmıştır⁶³.

Tepecik’te de yürütülen kazılarda beslenme kültürü ile ilgili bilgilere de ulaşılmıştır. 1970-1973 yılları arasında yapılan çalışmalarda sığır, koyun, keçi, domuz, köpek ve eşek gibi evcil hayvanlara ait kemikler tespit edilmiştir. Yabani hayvan oranının yakındaki diğer yerleşmelerin buluntularından daha fazla olması nedeniyle yaban hayvanlarının listesi tür bakımından zengin sayılabilir. Bunların içinde en yaygın tür kızıl geyiktir.

⁵⁸ Hamit Zübeyr Koşay, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışma Raporu*, s. 34-35.

⁵⁹ Maurits N. Van Loon-Hans G. Güterbock, “Korucutepe Kazısı, 1970”, *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 80; Maurits N. Van Loon, *Korucutepe 2*, New York, 1978, s. 9.

⁶⁰ Korucutepe’de karbonlaşmış halde üzüm çekirdekleri de bulunmuştur. Bu üzüm türü kısa saplı, tombul bir türdür. Yabani üzüm türü Murat Nehri boyunca yer alan ormanlık alanda yer almış olmalıdır. Bkz. Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, “Korucutepe Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972 s. 79.

⁶¹ Maurits Van Loon, “The Excavations at Korucutepe, 1968-70: Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.4 (October, 1973), Chicago, 1973, s. 360; <http://tayproject.eies.itu.edu.tr/28.12.2012>.

⁶² J. Boessneck-A. Von Den Driessh, “The Animal Bones From Korucutepe Near Elazığ, Eastern Anatolia”, *Korucutepe 1*, (Edited by M. N. Van Loon), Oxford, 1975, s. 227.

⁶³ İ. Kılıç Kökten, “1952 Yılında Yaptığım Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara, 1953, s. 201; Jacob Roodenberg, “1990 Yılı Ilıpınar Kazısı”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, s. 128; M. N. Van Loon, *Korucutepe 1*, North Holland Publishing Company, Amsterdam-Oxford-American Elsevier Publishing Company Inc. , New York, 1975, s. 220; Korucutepe hk bkz Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, s. 291-293; J. Boessneck-A. Von Den Driessh, “The Animal Bones From Korucutepe Near Elazığ, Eastern Anatolia”, *Korucutepe 1*, s. 219-220.

Yaban koyunu, yaban keçisi, yaban sığırı, yaban öküzü, bizon, karaca, yaban domuzu, ayı, yaban kedisi, tilki, gelincik, kunduz, tavşan, sincap, kaz, ördek, kızıl şahin, keklik, toy kuşu, saksagan, kaplumbağa yabani tür olarak tespit edilen hayvanlardır⁶⁴.

Tülintepe'de yaşayanların çiftçilik ve çobanlıkla geçimlerini sürdürdükleri ele geçen bitki ve hayvan kalıntılarında, öğütme taşlarından anlaşılmaktadır. Yine ele geçen sapan taşlarından ve av hayvanlarına ait kalıntılardan avcılığın da önemli olduğu söylenebilir⁶⁵. Yabani koyun, keçi, yaban domuzu ve karaca en önemli av hayvanlarıdır. Yırtıcı hayvanlardan boz ayı, tilki, tavşan ve kunduz kemikleri bulunmuştur. Çeşitli kuşların ve tatlı su midyelerinin de tüketildiği kaydedilmektedir.

Tülintepe halkının tükettiği bitkiler arasında buğday, kara buğday, arpa, mercimekgiller gibi tahıllar ve bu tahılların çeşitli türleri bulunmaktadır. Ağaç türlerinden kavak ve meşe burada da saptanmıştır⁶⁶.

Çayboyu'nda 1970 yılında gerçekleştirilen deneme kazısında karbonize olmuş tahıllar ve bol miktarda kömürleşmiş bitki kalıntıları bulunmuştur. Yine kemik ve boynuzdan boncuk ve benzeri eserler yapılmıştır⁶⁷. Bu bilgilerden yola çıkarak bölgedeki diğer yerleşmelerde görüldüğü gibi tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı ve beslenme kültürü geliştiğini söyleyebiliriz.

Madencilik

Şanlıurfa ve Elazığ arasında uzanan bölgenin maden kaynaklarına yakınlığı ve çeşitli malların Suriye ve Irak'tan Anadolu'ya taşınması konusunda suyollarının sağladığı kolaylık ve hız yerleşim yerlerinin Fırat boyunca dizilmesine neden olmuştur. Bu koloniler kurşun, gümüş, arsenikli bakır ve bakırdan işlenmiş ve işlenmemiş çeşitli maden eserleri için güneyde geniş bir pazar bulmuşlardır. Yine Elazığ bölgesinde diğer bazı gümüş ve

⁶⁴ Joachim Boessneck-Angela Vonden Driesch, "Tepecik'te 1970 ile 1973 Yılları Arasındaki Kazılarda Bulunan Hayvan Kemikleri", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara, 1979, s. 95-96.

⁶⁵ Ufuk Esin, "Tepecik ve Tülintepe Kazıları", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s.74.

⁶⁶ Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia*, s.113; <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

⁶⁷ Machteld J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Vol.71, No.2, (April, 1971), Boston, 1969, s.167; Steven Diamant-Behin Aksoy, "Çayboyu: Recent Archaeological Reserch in Turkey", *Anatolian Studies*, Volume 22, Ankara, 1972, s. 14; <http://tayproject.org/28.12.2012>.

bakır kaynaklarının bölge madencileri tarafından bilindiği ve kullanıldığı zannedilmektedir⁶⁸.

M. Ö 4. binden itibaren Harput bölgesindeki höyük ve kaleler aynı zamanda üretim merkezi olarak kullanıldığına göre, acaba gümüş, kurşun, simli kurşun, mürdesenk, bakır ve demir gibi madenler hangi yataklardan çıkarılarak buralara getirilmiştir. Başka bir ifade ile, Fırat Vadisi'ndeki höyük ve kalelere en yakın maden yataklarının nerede bulunduğu araştırmalara konu olmuştur⁶⁹.

Pulur kazısında bulunan maden eşyaların sayısı azdır. Buna karşın işlenmemiş bakır cevherlerine ve cürufa rastlanmıştır. Keban çevresi, maden yöresi olduğu için bu beklenen bir sonuçtur. Pulur sakinleri, bakır cevherini eritip, kalıba dökerek balta, kargı ucu yapmışlardır. Fakat yine de maden eserler taş ve kemikten aletlerin yanında lüks sayılıyor olmalıdır⁷⁰. Nitekim Pulur 1960 çalışmalarında höyüğün batısındaki dağlardan getirilen obsidiyenin Pulur'da işlendiği tespit edilmiştir⁷¹. Bu durum yörede kullanılan maden eserlerle mukayese edildiğinde obsidiyen ve diğer taş aletlerin günlük kullanımının hala çoğunlukta olduğunu göstermektedir⁷².

Korucutepe'de Son Kalkolitik yapılarının birinin içinde taban üstünde spiral bir bakır ele geçmiştir. Höyüğün kuzeybatısındaki mezarlık alanının yakınında bulunan bakır külçeleri ise; yakın çevredeki bakır işliğine işaret etmektedir. Mezarlara armağan olarak bırakılan gümüş bilezikler, halkalar, saç süsleri, boncuklar ve iğne gibi madeni buluntular Korucutepe Son Kalkolitik maden işçiliği konusunda önemli bilgiler vermektedir⁷³.

Tepecik'te Erken Kalkolitik'ten itibaren bakır madeninin ergitildiği ve bu dönemin sonlarına doğru bakır ve kurşun gibi madenlerden

---

⁶⁸ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, s. 270; Turgut Yiğit, *a. g. m.*, s. 237.

⁶⁹ Oktay Belli, "Yukarı Fırat Bölgesinin Eski Metalurjik Faaliyetlerinin Araştırılması", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (23-27 Mayıs 1988, Ankara), Ankara, 1988, s. 335.

⁷⁰ Hamit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı*, Ankara, 1976, s. 36.

⁷¹ Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur Kazısı", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (20-26 Ekim 1961, Ankara), Ankara, 1967, s. 14; Pulur için bkz Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, s. 290-291

⁷² Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969", *ODTU Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 99

⁷³ <http://tayproject.eies.itu.edu.tr/28.12.2012>.

yararlanıldığını gösteren pişmiş topraktan pota kalıntıları ve filiz parçaları ele geçmiştir. Bununla ilgili çok miktarda bakır cürufu bulunmuştur⁷⁴.

Tepecik madencilik faaliyetlerinde, Mazgirt, Ovacık-Tunceli arası, Çöplerköy, Mamlis, Keydak ve Karabek'te bulunan maden yatakları hammadde kaynağı olarak kullanılmış olabilir⁷⁵.

Tülintepe'de de madencilikle ilgili buluntular olarak evlerden birinin avlusunda bir ocak-fırın ortaya çıkarılmıştır. Fırının içinde ve yakınında bulunan pota ve bakır cürufu kalıntıları, maden filizleri, taş bir pota ve bir iğne madenin burada ergitildiğine ve madenden eserler üretildiğine işaret etmektedir. Bulunan bu bakır cürufları, MÖ 6000'in sonundan itibaren Tülintepe'de ergitme tekniklerinin bilindiğini göstermektedir⁷⁶.

Bugün Keban Barajı'nın suları altında bulunan Norşuntepe'deki kazılar zorunlu olarak durmuş olmasına rağmen yedi yıllık kazı ve kurtarma çalışmaları sonunda elde edilen eserlerin bilimsel değerlendirmesi yapılmıştır. Zwicker yaptığı analiz ve deneylerle Norşuntepe'de oksitli bakır madeninin ergitilmiş olabileceğini söylemiştir. Seeliger ve arkadaşları tarafından ise 1985'te bazı cürufların kimyasal ve kurşun izotop analizleri yapılmıştır⁷⁷.

Norşuntepe'de MÖ 4000 ve MÖ 3000'li yıllara tekabül eden Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı tabakalarında rastlanan ipuçları, bu dönemlerde gelişmiş bir madencilik varlığına işaret etmektedir⁷⁸. Norşuntepe'de en eski metalurjik faaliyetlere ait buluntulara yine kentin batısındaki Geç Kalkolitik döneme ait XXXV ve XXXVI. tabakalarda da rastlanmıştır.

⁷⁴ Ufuk Esin, "Tepecik Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2000, s. 125-127. ; Turgut Yiğit, *a. g. m.*, s. 237.

⁷⁵ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, s. 270; Turgut Yiğit, *a. g. m.*, s. 237.

⁷⁶ Ufuk Esin, "Tülintepe Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2000, s. 88-89; Turgut Yiğit, *a.g.m.*, s. 237; <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

⁷⁷ Harald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 57; Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptman-Ernest Pernicka, "Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madencilik Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", s. 382-383.

⁷⁸ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptmann-Ernest Pernicka, "Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağı Bakır Madencilik Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 382.

Burada bir bina kompleksi içindeki odalardan birinde bulunan taş döveç, maden kırma-ezme taşı olarak kullanılmış olabilir⁷⁹.

Norşuntepe’de bulunan Kalkolitik dönemden kalma cüruf ve benzeri maden ergitme artıkları Yakındoğu ve Anadolu’da daima yerleşim alanında gözlenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlardan bu dönemde madencilik küçük atölyelerde yürütülmekte olduğu ve bakır madeninin de yine bu atölyelerde pota içinde ergitildiği tezi kabul edilmektedir. Norşuntepe de bu kaideyi sürdüren buluntular vermiştir⁸⁰. Norşuntepe’de çok miktarda maden işleme aleti de bulunmuştur⁸¹.

Dini Yapı

Harput ve çevresindeki eski yerleşim yerlerinde yapılan çalışmalarda ele geçen buluntular buralarda yaşayan insanların inanç yapıları hakkında fikir sahibi olmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu merkezlerden Pulur’da yapılan araştırmalarda dini yapı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacak buluntular tespit edilmiştir. Buradaki kazılarda tespit edilen tapınaklarda, X. kattaki 79, 80 ve 83 numaralı odalarda kilden, eteklerini yayarak oturmuş, aynı zamanda kutsal ocak vazifesini gören yapıtlar ve arkasında sunak oldukları anlaşılan aile tapınakları ile çevrelerinde pek çok kült eşyası bulunmuştur.

Tapınakların bulunduğu odalarda ve çevrelerindeki odalarda bereket tanrıçasının simgesi olan yırtıcı kuş kabartma resimleri bulunan küplerin ve diğer eserlerin sanat değeri büyüktür.

Harput yöresinin önemli höyüklerinden Korucutepe’de yerleşimin bir bölümü, Kalkolitik Çağ’da mezarlık olarak kullanılmıştır. Bu bölümde yapılan kazılarda dikdörtgen planlı iki oda mezar bulunmuştur. Bunlardan birinde 18-21 yaşlarında bir bayan iskeleti vardır. Burada “Geç Kalkolitik” bir ev kalıntısının üzerinde kerpiçle çevrelenmiş iki yetişkin mezarı ile küp içinde bir çocuk cesedi bulunmuştur. İlk mezarda bir gümüş tacın ve aynı madenden yapılmış hilal şeklinde bir gerdanlık ve saç tokalarının yanı sıra bilezikler, halhallar ve kemer olarak kullanılmış kireç taşıdan boncuklarla süslenmiş bir kadın mezarı bulunmuştur. Burada erkeğin demirbaşlı bir asası, gümüş bir bilekliği ve bakır bir hançeri; karısının ise kolunun yanında

⁷⁹ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptmann-Ernest Pernicka, “Norşuntepe’de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madencilik Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar”s. 382.

⁸⁰ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptmann-Ernest Pernicka, “Norşuntepe’de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madencilik Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar”s. 384.

⁸¹ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptmann-Ernest Pernicka, “Norşuntepe’de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madencilik Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar”, s. 384.

üzerinde bir yaban keçisi kazınmış gümüş bir bilezik mührü vardır. Mühürdeki bezeğin paralelleri her ne kadar Suriye ve Mezopotamya'nın ilk kentlerinden bilinmekte ise de bilezik ve mührün bir şekilde⁸². Korucutepe'de kazılar sırasında tespit edilen mezarlar arasında iki kişinin gömüldüğü (İkili Gömü) mezar bölgenin ölü gömme gelenekleri açısından en dikkat çekici buluntuları arasındadır. Bir kadına ait olan mezarda, kadını bezeyen kemer, ayak ve kol bileziklerine ait yüzlerce minik kireç taşı, karnalin ve kemik boncuk ile gümüşten diadem, ay biçimli gerdanlık ve saç halkaları bulunmuştur⁸³.

Korucutepe'deki zengin mezar buluntularına dayanarak Altınova'da Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru toplumsal tabakalaşmanın varlığından söz edilebilir. Ancak bazı seçkin kişilerin, herhalde bir azınlığın, refah seviyesinin bu çağın sonlarına doğru yükselmiş olduğu Korucutepe mezar buluntularından anlaşılmaktadır. Bu gerçek Altınova'da ayrıcalıklı bir zümrenin ortaya çıkışını simgelemektedir⁸⁴.

Tülintepe'de ölü gömme tarzı ile ilgili net bilgi verecek sonuçlara ulaşılamamıştır. Burada ortaya çıkarılan gömülere bağlı olarak Tülintepe'de mezar geleneklerinin intramural olduğu konusunda kesin bir şey söylenemezse de Korucutepe'de kazılan Son Kalkolitik'e ait erişkin bir erkek ve bir kadın mezarının yerleşme içinde olduğu hatırlanırsa Tülintepe'de de böyle bir geleneğin varlığı akla gelebilir⁸⁵. Tülintepe'de İlk Kalkolitik yerleşmede bulunan mezarlar çocuk mezarlarıdır.

Norşuntepe'de resimde görülen küp mezarların bulunması, Kalkolitik Çağ ölü gömme gelenekleri açısından bir fikir sahibi olmamıza yardım

⁸² Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972 s. 79; Maurits Van Loon, "The Excavations at Korucutepe, 1968-70: Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.4(October, 1973), Chicago, 1973, s. 360; Maurits Van Loon, *Korucutepe 2*, New York, 1978, s. 61.

⁸³ Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, "The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIX-I, Ankara, 1972, s. 128; Maurits Van Loon-Hans G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, s. 80; Maurits Van Loon, "The Excavations at Korucutepe, 1968-70: Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.4(October, 1973), Chicago, 1973, s. 360; Maurits N. Van Loon, *Korucutepe 2*, New York, 1978, s.10, 61.

⁸⁴ Güven Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 21-25 Eylül 1981), C.1, Ankara, 1986, s. 68-69.

⁸⁵ Ufuk Esin-Güven Arsebük, "Tülintepe Kazısı, 1974", s. 124

etmektedir⁸⁶. Mekânların tabanı altında hem çömlek mezar hem sepet hem de çukur mezarların varlığı tespit edilmiştir⁸⁷.

Sonuç

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz. Harput ve çevresinde birçok Kalkolitik Çağ yerleşmesi bulunmaktadır. Keban ve Karakaya Barajlarının yapımı nedeniyle göl alanında kalacak olan eski yerleşme yerlerinde yapılan arkeolojik kazılar yörenin eski çağlarını aydınlatmıştır.

Harput yöresindeki Kalkolitik yerleşme yerlerinin genellikle iki bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Birisi bugün Keban Baraj Gölü alanında kalan Altınova, diğeri de Karakaya Baraj Gölü alanında kalan Baskil yöresidir. Bu alanlarda yapılan arkeolojik kazılarda Kalkolitik Çağ'a ait önemli buluntular tespit edilmiştir.

Harput ve çevresi Kalkolitik Çağ'da nisbeten kapalı bir yapı arz etse de çevresiyle izole olmuş bir bölge değildir. Nitekim Tell Halaf, Ubeyd gibi kültürlerin yayılım alanı olduğu gibi Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki birçok merkezi de hinterlandı içine almaktadır.

Yörenin bakır kaynaklarına yakınlığı nedeniyle bu çağda uluslararası anlamda Suriye, Mezopotamya, Orta Anadolu gibi bölgelerle ticari ve buna bağlı olarak kültürel anlamda münasebetler kurmuş ve Kalkolitik Çağ'ın önemli cazibe merkezlerinden birisi olmuştur. Bölgede yeterli su kaynakları vardır. Ayrıca tarım ve hayvancılığa uygun arazi yapısı, av hayvanlarının varlığı burada sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel canlılığı beraberinde getirmiştir.

Harput ve çevresi Anadolu'nun Kalkolitik çağ madencilik tarihi bakımından da çok önemli bir yere sahiptir. Yörede ve yakın çevresinde mevcut olan bakır yataklarından getirilen ham bakır Harput bölgesindeki merkezlerde işlenmiş, esere dönüştürülmüş ve hem bölge halkı tarafından kullanılmış hem de başka bölgelere gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

ARSEBÜK, Güven; "Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 21-25 Eylül 1981), C. 1, Ankara, 1986, s. 67-72.

⁸⁶ *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara, 1976, s. 42.

⁸⁷ <http://www.tayproject.org/28.12.2012>.

ARSEBÜK, Güven; "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 81-92.

ARSLANTAŞ, Yüksel; "Kuzey Mezopotamya'da Bir Kavşak Noktası: Tepe Gawra", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.2, Elazığ, 2013, s. 1-50.

ARSLANTAŞ, Yüksel; *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik*, Elazığ, 2008.

ARSLANTAŞ, Yüksel; *Tarih Öncesi Dönemlerde Elazığ*, Elazığ, 2013.

BELLİ, Oktay; "Yukarı Fırat Bölgesinin Eski Metallurjik Faaliyetlerinin Araştırılması", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (23-27 Mayıs 1998, Ankara), Ankara, 1988, s. 338-339.

BOESSNECK, J.-A. Von Den Driesch; "The Animal Bones From Korucutepe Near Elazığ, Eastern Anatolia", *Korucutepe 1*, (Edited by M. N. Van Loon), Oxford, 1975, s. 227.

BOESSNECK, J.-Angela Vonden Driesch; "Tepecik'te 1970 ile 1973 Yılları Arasındaki Kazılarda Bulunan Hayvan Kemikleri", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara, 1979, s. 95-96.

BRANDT, Roelof W.; "The Chalcolithic Pottery", *Korucutepe 2*, (Edit. Maurits N. Van Loon) New York, 1978, s. 57-60.

BRANDT, Roelof W.; "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary Report, Part IV: The Chalcolithic Pottery", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 32, No.4, (October, 1973), Chicago, 1973, s. 439-444.

BURNEY, Charles A.; "Eastern Anatolia in The Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies*, Vol. 8, Ankara, 1958, s. 157-209.

BURNEY, Charles A.; *From Village To Empire*, Manchester, 1977.

DİAMANT, Steven-Behin Aksoy; "Çayboyu: Recent Archaeological Reserch in Turkey", *Anatolian Studies*, Volume 22, Ankara, 1972, s. 14;

ESİN, Ufuk; "Tepecik Kazısı, 1973", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara, 1979, s. 94

ESİN, Ufuk; "Tepecik Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2000, s. 123-129.

ESİN, Ufuk; "Tepecik ve Tülintepe Kazıları", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s.65-76.

ESİN, Ufuk; "Tülintepe Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2000, s. 81-97.

ESİN, Ufuk; "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara, 1970 s. 137-148.

ESİN, Ufuk-Güven Arsebük, "Tülintepe Kazısı, 1974", *ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, Ankara, 1982, s. 119-133.s. 123.

FRANGİPANE, Marcella; "Doğu Anadolu, Son Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 10.

HAUPTMANN, Harald; "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), I. Cilt, Ankara, 1979, s. 55-63.

HAUPTMANN, Harald; "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S.2, Mayıs, 2003, İstanbul, 2003, s. 22.

<http://tayproject.org/08.12.2012>.

İŞIKLI, Mehmet; *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, İstanbul, 2011.

KAPTAN, Ergun; "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", *MTA Doğal Kaynaklar Ve Ekonomi Bülteni*, S.2, Nisan, 1994, Ankara, 1994, s. 48-49.

KEBAN PROJESİ 1972 ÇALIŞMALARI, Ankara, 1976.

KINAL, Firuzan; *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969", *ODTÜ Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 99-106.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; "Pulur Kazısı", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (20-26 Ekim 1961, Ankara), Ankara, 1967, s. 14-15.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; *Keban Projesi Pulur Kazısı*, Ankara, 1976.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışma Raporu*, Ankara, 1964.

KÖKTEN, İ. Kılıç; "1952 Yılında Yaptığım Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara, 1953, s. 201;

KÖROĞLU, Kemalettin; *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 46-48;

MELLİNK, Machteld J.; "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Vol.71, No.2, (April, 1971), Boston, 1969, s.161-181.

MEMİŞ, Ekrem; *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa, 2007.

ÖZDOĞAN, Mehmet; "Köyden Kente-Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 1, 2002, İstanbul, 2002, s. 110-129.

ROODENBERG, Jacob; "1990 Yılı Ilıpınar Kazısı", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (Çanakkale, 27-31 Mayıs 1991), Ankara, 1992, s. 127-130.

ROUX, Georges; *Ancient Iraq*, London, 1992.

RUSSEL, H. F.; *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, s. 21-24; Roelof W. Brandt, "The Chalcolithic Pottery", *Korucutepe 2*, (Edit. M. N. Van Loon) New York, 1978, s. 58-60.

SEVİN, Veli; "İmikuşağı Kazıları, 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (16-20 Nisan-1984, İzmir), İzmir, 1984, s. 92-105.

SEVİN, Veli; *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003.

VAN LOON, M. N.; "Korucutepe", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 16-17, İstanbul, 1982, s. 3-8.

VAN LOON, M. N.; "The Excavations at Korucutepe, 1968-70: Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.4 (October, 1973), Chicago, 1973, s. 358.

VAN LOON, M. N.; *Korucutepe 1*, North Holland Publishing Company, Amsterdam-Oxford-American Elsevier Publishing Company Inc. , New York, 1975.

VAN LOON, M. N.; *Korucutepe 2*, New York, 1978.

VAN LOON, M. N.-Hans G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı, 1970", *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 79-85.

VAN LOON, M. N.-Hans G. Güterbock, "The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIX-I, Ankara, 1972, s. 127-132.

YAKAR, Jak; *Prehistoric Anatolia*, Tel Aviv, 1991.

YAKAR, Jak; *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, Oxford-Great Britain, 1985.

YALÇIN, Ünsal-Harald Hauptmann-Andreas Hauptman-Ernest Pernicka, "Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, (Ankara, 25-29 Mayıs 1993), Ankara, 1993, s. 381-390.

YILDIRIM, Recep; "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1990, C.4, S. 1, Elazığ, 1990, s. 315-322. s. 316.

YILDIRIM, Recep; *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir, 1996.

YİĞİT, Turgut; "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Işuva Bölgesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII s. 25, Ankara, 1996, s. 233-251.